

MAKK FERENC

KÜLFÖLDI FORRÁSOK ÉS A KORAI MAGYAR TÖRTÉNELEM (X—XII. század)

Történetírásunk — egyébként teljes joggal — a későbbi korokhoz viszonyítva a Mohács előtti hat évszázadot forrásszegény korszaknak tekinti.¹ Különösen kínzó forráshiány jellemző a honfoglalás (895/6) és a XII. század vége (1196) közti periódusra, s e forráshiányt mindenekelőtt az írott kútfőkre értjük.² Néhány évvel ezelőtt egy szakmai konferencia vitáján elhangzott, hogy azért is kell az eddiginél nagyobb szerepet kapnia más típusú — pl. régészeti, helynévi — forrásanyagnak korai történetünk kutatásában, mert az írott kútfők számának érdemleges növekedése már nem várható.

Elismerve azt, hogy korai históriánk tanulmányozásához valóban fontos a régészeti, helynévi és más anyag felhasználása, mégsem mondhatunk eleve le az írott kútfők gyarapodásának reményéről. Az elmúlt évtizedekben is kerültek elő új írott források, amelyeknek segítségével az előzőnél pontosabb, árnyaltabb és hitelesebb képet lehetett alkotni X—XII. századi történelmünkről. Az alábbi összeállítás — a teljesség igénye nélkül — azokat az írott kútfőket, forráshelyeket tekinti át, amelyek — gyarapodást jelentve a korábbi időszakhoz képest — az elmúlt néhány évtized során váltak a hazai kutatás részére hozzáférhetővé.³

Először a középgörög nyelven írott, **bizánci** forrásokat fogjuk szemügyre venni. MORAVCSIK GYULA 1934-ben jelentette meg nagy hatású kézikönyvét, amely első ízben ismertette azokat a bizánci kútfőket, amelyek a magyar történelem legkorábbi szakaszaira és középkorára vonatkoznak.⁴ 1984 óta ugyancsak MORAVCSIK GYULA neve fémjelzi azt a jeles munkát, amely az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásainak görög szövegét — gyakorlatilag kritikai kiadásban — magyar fordítással együtt tartalmazza.⁵

¹ Ld. pl. BORSA I.: A magyar medievisztika forráskérdései. Levéltári Közlemények (44—45) 1974. 103.

² Így pl. HECKENAST G.: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. 7.; KRISTÓ GY.: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. (továbbiakban: AUSz.) Acta Historica (55) 1976. 7.; FODOR I.: A honfoglalók társadalma. Élet és Tudomány 1978. 1494.; BAKAY K.: A magyar államalapítás. Bp. 1979. 18.

³ Csak a *külföldi* eredetű levéltári és elbeszélő forrásokról szólunk. Nem vagyunk tekintettel azokra az újonnan felfedezett írott szövegekre, amelyek ún. *tárgyi* emlékeken (pénzeken, pecsételen, dísztárgyakon és régészeti leleteken) olvashatók.

⁴ MORAVCSIK GY.: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. (továbbiakban: MORAVCSIK 1934.).

⁵ MORAVCSIK GY.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. (továbbiakban: MORAVCSIK 1984.).

Ez utóbbi összeállítás 1934-hez képest gazdagabb anyagot hoz, hiszen számos olyan forrást is tartalmaz, amelyet csak 1934 után adtak ki, ill. vettek észre. A következő kútfőkről, ill. forrásrészletekről van szó. A források ismertetésére tartalmuk *időrendje* szerint kerül sor.

1. *Arethas*

A IX–X. század fordulóján élt kaisareiai érsek egyik, 902 augusztus végén, szeptember elején — VI. Bölcs Leó bizánci császár előtt — elmondott beszédében rövid utalást tesz a türk néven nevezett magyarokra a honfoglalás korára vonatkozóan.⁶ Ezt a beszédet Moravcsik 1934-ben még nem említhette,⁷ hiszen a szónoklatot csak 1954-ben adták ki,⁸ viszont 1958-ban enciklopedikus művében már hivatkozik rá.⁹

2. *Anoním krónika*

A XIII. századi névtelen szerző krónikájában megemlíti I. Ioannés Komnénos császár magyar házasságát, s ennek során Magyarországot Ungriának nevezi, amelyet a nyugati Turkia kifejezéssel magyaráz. Az anoním krónikát 1934-től kiadatlan műként emlegeti MORAVCSIK,¹⁰ a magyar vonatkozású mondatot 1984-ben eredetiben ő közli elsőként.¹¹

3. *Vita Irenae*

Piroska-Eiréné bizánci császárné életéről a XII. századból két életrajz maradt ránk, amelyeknek nagy részét 1934-ig kiadták, de a korban első életrajz elejének szövegét csak 1948-ban publikálták.¹² Más forrásokhoz képest új adatot nem tartalmaz a panegirikus jellegű részlet.¹³

4. *Theodoros Prodromos*

A XII. század közepén élt udvari poéta számos költeményében található magyar vonatkozású részek.¹⁴ Ezek közül két terjedelmes költemény teljes szövege először 1941-ben jelent meg kritikai kiadásban.¹⁵ E két vers részletesen foglalkozik az 1150-es évek

⁶ MORAVCSIK 1984. 13.

⁷ MORAVCSIK 1934. 115.

⁸ R. J. H. JENKINS—B. LAOURDAS—C. A. MANGO: Nine Orations of Arethas from Cod. Marc. Gr. 524. *Byzantinische Zeitschrift* (47) 1954. 28—32.

⁹ GY. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica* I. Berlin 1958.² (továbbiakban: MORAVCSIK 1958.) 226.

¹⁰ MORAVCSIK 1934. 213.; MORAVCSIK 1958. 234.

¹¹ MORAVCSIK 1984. 338.

¹² MORAVCSIK 1934. 208.; F. HALKIN: *Analecta Bollandiana* (66) 1948. 29—30.

¹³ MORAVCSIK 1984. 114.

¹⁴ MORAVCSIK 1934. 202—206.; MORAVCSIK 1958. 522—526.

¹⁵ RÁCZ I.: *Bizánci költemények Mánuel császár magyar hadjáratairól*. Bp. 1941. 25—42., 43—46.

magyar—bizánci harcaival, s adatai jól egészítik ki a történetírók (Ioannés Kinnamos és Nikétas Khoniatés) közléseit.¹⁶

5. Ankhialosi Mikhaél

Az 1934 utáni időszak egyik legjelentősebb forrásgyarapodása Ankhialosi Mikhaél, konstantinápolyi patriarkha újonnan felfedezett szónoklatának publikálása volt 1961-ben.¹⁷ A bizánci uralkodót dicsőítő szónoklat — III. István és Manuél császár konfliktusával foglalkozva — számos ponton megegyezik más források elbeszélésével, de ugyanakkor új adatokat is tartalmaz a basileus magyarországi politikai céljait illetően.¹⁸ A beszed keletkezését egyaránt tették 1165-re és 1167-re.¹⁹

6. Rilai Szent Iván életrajza

A X. században élő bolgár remeteszent XII. századi bizánci előzményre visszamenő, kései (XVIII. század végi) görög nyelvű életrajzát először 1819-ben adták ki Velencében,²⁰ de a magyar kutatás ezt nem ismerte, csak a szláv változatról²¹ és annak XIX. századi latin fordításáról tudott.²² A görög szöveg újrakiadása 1936-ban jelent meg,²³ ettől kezdve a magyar kutatók is ezt használják.²⁴ Az életrajz nagyon értékes adatokat tartalmaz Rilai Szent Iván kultusza magyarországi meghonosítási kísérletének kudarcáról és Szófia 1183. évi magyar elfoglalásáról.²⁵

¹⁶ Magyar vonatkozású részek fordítással együtt: MORAVCSIK 1984. 175—187.

¹⁷ R. BROWNING: A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century. *Balkan Studies* (2) 1961. 173—214.

¹⁸ MORAVCSIK 1984. 149—156.

¹⁹ Erre — további irodalommal együtt — ld. pl. MAKK F.: Megjegyzések III. István történetéhez. *AUSz. Acta Historica* (66) 1979. (továbbiakban: MAKK 1979.) 34—38.

²⁰ NIKODEMOS HAGIOREITES: *Συναξαριστῆς τῶν δώδεκα μῆνῶν*. Venetia 1819. 172—175. Erre az adatra ld. MORAVCSIK 1958. 566.

²¹ Ld. pl. PAULER GY.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I. Bp. 1899.² 504. 530. jegyz.; MORAVCSIK GY.: III. Béla és a bizánci birodalom Manuel halála után. *Századok* (67) 1933. (továbbiakban: MORAVCSIK 1933.) 523. 2. jegyz.

²² A. F. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III*. Bp. 1937—1938. (továbbiakban: GOMBOS) 707.

²³ Й. ИВАНОВ: *Жития на св. Ивана Рилски съ уволни Бележки*. Год. на Соф. Унив. ист.-фил. фак. кн 32. София 1936. 103—108.

²⁴ Ld. pl. GYÓNI M.: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Bp. 1938. 29.; BÖDEY J.: Rilai Szent Iván legendájának magyar vonatkozásai. *Egyetemes Philológiai Közlöny* (64) 1940. 217—221.; GY. MORAVCSIK: *Byzantinoturcica I*. Bp. 1942. 356—357.; MORAVCSIK 1984. 248.

²⁵ Erre ld. pl. MAKK F.: III. Béla és Bizánc. *Századok* (116) 1982. 49., 55., 55. 152. jegyz.

7. II. Isaakios Angelos levelei

II. Isaakios császár két — magyar vonatkozású részleteket tartalmazó — leveléről az első jelzések 1940-ben jelentek meg.²⁶ A levelek kritikai szövegkiadása — francia fordítással együtt — 1970-ben látott napvilágot.²⁷ Az első — 1191 táján az esztergomi érsekhez küldött — levélben a basileus és az érsek közötti dogmatikai vita kérdéseiről van szó. A második — III. Ince pápához 1193-ban írott — levél nemcsak III. Béla szerbiai hódításáról tájékoztat, hanem a III. Béla kori magyar—bizánci viszonyról is több új információt közöl.²⁸

A továbbiakban azokat a forrásokat, ill. forrásrészleteket vesszük sorra, amelyeket 1934 után fedeztek fel, mégsem szerepelnek MORAVCSIK 1984-es kötetében, vagy azért, mert valamilyen véletlen folytán maradtak ki abból, vagy pedig azért, mert csak MORAVCSIK 1984-es művének végleges összeállítása és megszerkesztése után találták meg őket. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy — noha forrásértékük teljesen különböző — mindenképpen helyük van a magyar vonatkozású bizánci kútfők között. Ily módon alábbi listánk szerény kiegészítésül szolgálhat az 1984-es nagy műhöz.

1. 1028 januári zsinati akta

1971-ben hívták fel a magyar kutatók figyelmét arra, hogy egy 1028 januári konstantinápolyi zsinati aktában a részt vevő egyháznagyok listáján Ioánnés, Turkia metropolitája is szerepel.²⁹ Amennyiben itt Turkia Magyarországot jelenti, s ennek nagy a valószínűsége, akkor e zsinati okmány révén egy teljesen új adattal rendelkezünk a Szent István kori magyar—bizánci egyházi viszonyok értelmezéséhez.³⁰

2. 1050 tájáról való egyházi összeírás

1974-ben tettek közzé egy dél-itáliai (calabriai) — görög nyelvű — egyházi vagyonösszeírást, amelyben a monostorhoz tartozó parcellák között szerepel „Ungros birtoka” is. Minthogy az *ungros* népnév a bizánci forrásokban kizárólag a magyarok jelölésére szolgál, jogos a feltételezés: Ungros esetében egy — Dél-Itáliában élő — ma-

²⁶ V. LAURENT: Rome et Byzance sous le pontificat de Célestin III. *Échos d'Orient* (39) 1940. 26—57.; V. LAURENT: Une lettre dogmatique de l'empereur Isaac l'Ange au primat de Hongrie. *Échos d'Orient* (39) 1940. 58—77.; V. LAURENT: La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade. *Revue Historique Sud-Est Européen* 18 (1941) 109—130.

²⁷ J. DARROUZES: Georges et Démétrios Tornikès, *Lettres et discours*. Paris 1970. 189—201., 336—345. A magyar vonatkozású részek első magyar fordítását ld. KRISTÓ GY.—MAKK F.: III. Béla emlékezete. Bp. 1981. (továbbiakban: KRISTÓ—MAKK 1981.) 70—71., 101—102.

²⁸ MORAVCSIK 1984. 249—252.

²⁹ N. OIKONOMIDES: A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le métropolitane de Turquie. *Revue des Études Sud-Est Européennes* (9) 1971. 528.

³⁰ Erre ld. pl. KRISTÓ GY.: Magyarország története 895—1301. Bp. 1989. (továbbiakban: KRISTÓ 1989.) 70.; MAKK F.: Magyar külpolitika (896—1116). Szeged 1993. 50—51.

gyar származású parasztról van szó, akinek személyneveként az etnikumára utaló népnév szolgál.³¹

3. 1053—1054-ből való szerződés

1992-ben publikálták azt a görög nyelvű szerződésszöveget, amelyben egy Kyrillos nevű földbirtokos Calabria tartományban egyik földjét használatra bazilita barátoknak engedte át. A dél-itáliai okirat szerint Kyrillos magyarokból álló hadtestnek volt a vezetője. E forrás is *ungroi* néven szerepelteti a magyarokat.³²

4. 1076—1077 tájáról való adásvételi szerződés

1963-ban jelent meg az a publikáció, amely a görög nyelvű adásvételi szerződés szövegét közölte. Ebből kiderül, hogy 1076—1077 táján a dél-itáliai Calabria tartományban Catanzaro környékén egy Ugros nevű egyénnek kis földbirtoka volt. A kutatók az Ugros nevet — minden bizonytalanság nélkül — Ungros formára emendálták, és a személyt egy Dél-Itáliába került magyar katonára leszármazottnak minősítették. Ily módon az Ungros személynév ebben az esetben is magyar etnikumra utal.³³ Az imént 2., 3., és 4. szám alatt idézett források dél-itáliai magyar adatok sajátos gyarapodására vallanak. Ezt erősíti meg a latin források között említésre kerülő Bari Évkönyv is.

5. 1111. évi szerződés

A XIX. század második felében adták ki annak az egyezménynek a szövegét, amelyet 1111 októberében Bizánc és Pisa kötött egymással. Az aranybullában Pisa többek között megígérte: soha nem törekszik arra, hogy Bizánc elveszítse azokat a területeket Horvátországban és Dalmáciában, amelyeket a basileus ott birtokol, vagy a jövőben magának megszerezni akar.³⁴ Az oklevél érdekes fényt vet a teljesen magyar kézen levő Horvátországgal, ill. a részben magyarok által birtokolt Dalmáciával kapcsolatos bizánci uralmi igényekre.

6. Az 1157-es konstantinápolyi oklevél

1968-ban közölték annak az — 1157 szeptemberéből való — bizánci okmányának a szövegét, amelyben az *Arété kralaina* kifejezés szerepel. A kutatók a *kralaina* szót a *kralés* szóval hozzák összefüggésbe. S mivel a *kralés* szó a bizánci görögben a XI—XII. században a magyar királyt jelölte, ezért a *kralaina* 'királyné' szó egy magyar király

³¹ Minderre ld. a vonatkozó szakirodalommal együtt OLAJOS T.: Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez. *Antik Tanulmányok* (33) 1987—88. (továbbiakban: OLAJOS 1988.) 24—26.; OLAJOS T.: Source byzantine inobservée concernant la protohistoire du peuple hongrois. *Orientalia Lovaniensia Analecta* (60) 1994. (továbbiakban: OLAJOS 1994.) 435—439.

³² A. GUILLOU—C. ROGNONI: Une nouvelle fondation monastique dans le thème de Calabre (1053—1054). *Byzantinische Zeitschrift* (84—85) 1991—1992. 423—429.; OLAJOS 1994. 441.

³³ Erre ld. a vonatkozó szakirodalommal együtt OLAJOS 1988. 26—27.; OLAJOS 1994. 440—441.

³⁴ Ld. erre GY. GYÖRFFY: *Diplomata Hungariae Antiquissima* I. Bp. 1992. (továbbiakban: *Diplomata*) 389.

feleségére utal. A kutatók szerint a konstantinápolyi apácamonostor okmányában szereplő Arété kralaina a trónkövetelő Borisz herceg — Anna Dukaina nevű — felesége volt, aki férje halála után kolostorba vonult, s a hercegnő ebből az alkalomból vette fel az apácaként használatos Arété nevet.³⁵

7. Theodoros Prodromos

A XII. századi bizánci költőről korábban már volt szó. Egyik — 1149. évi — versére, amelyet először 1949-ben adtak ki, majd 1974-ben ismét publikáltak,³⁶ a magyar kutatás elég későn figyelt fel. Magyar vonatkozású részletei az 1149. évi magyar-bizánci katonai konfliktus újraértékelését tették lehetővé.³⁷

8. 1167. március 22-i bizánci oklevél

1968-ban vált hozzáférhetővé — egy konstantinápolyi kolostor okleveles anyagának kiadása révén — az a görög diploma, amelyben Béla herceg, a későbbi III. Béla király Alexios despotésként szerepel.³⁸ Ez az adat megerősíti Béla herceg bizánci despotés rangjának kiemelkedő jelentőségét.³⁹

9. A sínai Szent Katalin kolostor kódexe

Először 1977-ben szóbeli előadás, majd 1979-ben írásos közlés révén szerezhetett tudomást a magyar kutatás a sínai-félszigeti Szent Katalin monostor újonnan feltárt kódexének egy magyar vonatkozású részletéről. Ebből kiderült, hogy Géza herceg — 1189-ben Bizáncba emigrálva — felvette az Ioannés nevet, ottani házasságából több fia született, akik közül a legidősebbnek Alexios volt a görög neve, de használta a Géza nevet is. Már korszakunkon túlmutató, XIII. századi eseményre utaló tudósítás az, amely a Géza-fi Alexios és II. András király 1218-as nikaiai konfliktusára utal.⁴⁰

A bizánci kútfőket illetően befejezésül szólunk azokról a forrásokról, ill. forráshelyekről, amelyeknek megítélése időközben 1934-hez képest módosuláson ment keresztül, s ez az 1984-es kötetben tükröződik is.

³⁵ Minderre ld. N. WILSON—J. DARROUZES: Restes du cartulaire de Hiéra-Xérochographie. *Revue des Études Byzantines* (26) 1968. (továbbiakban: WILSON—DARROUZES 1968.) 34.; V. LAURENT: Arété Doukaina, la kralaina. *Byzantinische Zeitschrift* (56) 1972. 35—39. További irodalmat ld. MAKK F.: Borisz, egy XII. századi magyar trónkövetelő. *AUSz. Acta Antiqua et Archaeologica. Suppl. VI. Szeged* 1987. 61—65.

³⁶ Ehhez ld. W. HÖRANDNER: Theodoros Prodromos Historische Gedichte. Wien 1974. 348—362.

³⁷ MAKK F.: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar—bizánci konfrontáció kronológiájához. *AUSz. Acta Historica* (67) 1980. (továbbiakban: MAKK 1980.) 43—44., 44. 13. jegyz.

³⁸ WILSON—DARROUZES 1968. 24. — Magyar fordítása: KRISTÓ—MAKK 1981. 52.

³⁹ P. WIRTH: Die Genesis der byzantinischen Despotenwürde im Lichte der zeitgenössischen Titulatur. *Byzantina* (5) 1973. 422—425.; MAKK F.: Magyar-bizánci kapcsolatok a XII. században. Kandidátusi értekezés (kézirat). Szeged 1978. (továbbiakban: MAKK 1978.) 179.

⁴⁰ Minderre ld. SZ. VAJAY: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. *Ungarn-Jahrbuch* (10) 1979. 15—28.

1. Nikétas Khoniatés történeti műve

1975-ig a kutatók számára Nikétas Khoniatés nagy értékű történeti művének legjobb kiadásaként csak az 1835-ös bonni editio állt rendelkezésre. Ebben olvasható 1163-ra vonatkozóan többek között az a tudósítás, amely szerint Manuél császár a leánya, Mária jegyesévé Béla herceget választotta, „akit uralma örökösévé [diadokhos] akart megtenni”. Az 1975-ös kritikai kiadás azonban az idézett kitételt nem hozza, mert kiderült, hogy e passzus nem tartozott Nikétas Khoniatés műve eredeti szövegéhez, csupán a munka egy XIV. századi népnyelvi változatának bővítése, interpolációja. S ily módon nem használható fel Béla herceg 1163-as bizánci helyzetének minősítéséhez.⁴¹ Természetesen ez a mondatrészt már MORAVCSIK 1984-es kötete sem tartalmazza.⁴² Ez is a szövegek kritikai kiadásának fontosságára és szükségességére hívja fel a figyelmet.

2. Mikhaél Khoniatés 1186-os beszéde

Korábbi értékelés szerint Mikhaél Khoniatés egyik, 1186-os — Isaakios Angelos császárt dicsőítő — beszédében utalás történik III. Béla 1180-as évekbeli, Bizánc elleni harcaira. Ez a vélemény érvényesül még Moravcsik 1958-as művében is.⁴³ Az 1984-es munkában azonban Mikhaél Khoniatés beszéde már nem szerepel magyar vonatkozású bizánci forrásként feltehetően azon felfogás miatt, miszerint a hivatkozott utalás nem a magyar királyra céloz.⁴⁴

3. Philotheos

VI. Bölcs Leó bizánci császár magasrangú udvari tisztjeként protokoll jellegű szakkönyvet állított össze 899-ben, amelyben türk testőrtiszteket említ, akiket a kutatók általában magyaroknak tekintenek. Philotheos műve VII. Bíborbanszületett Konstantinos császár *De cerimoniis aulae Byzantinae* címen idézett munkájában maradt ránk. 1934-ben és 1958-ban Philotheos önálló szerzőként szerepelt még,⁴⁵ de 1984-ben protokollkönyvének magyar vonatkozású részletei már Konstantinos császár említett művénél találhatóak,⁴⁶ s ez könnyen megtévesztheti az olvasót, hiszen joggal vélheti úgy, hogy Philotheos megszűnt önálló szerzőnek lenni. Ez azért sem szerencsés, mert 1972-ben

⁴¹ Minderre ld. — a kiadásokkal és a vonatkozó szakirodalommal együtt — MAKK 1979. 29–34.

⁴² MORAVCSIK 1984. 276. Hasonló jelenségre ld. még pl. uo. 273. 13. jegyz.

⁴³ MORAVCSIK 1933. 523.; MORAVCSIK 1934. 207.; MORAVCSIK 1958. 429.

⁴⁴ SP. P. LAMPROS: *Μιχαήλ Ἀκομιάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα* I. Athen 1879. 226.

⁴⁵ MORAVCSIK 1934. 128.; MORAVCSIK 1958. 474–475. Ld. ehhez pl. KRISTÓ GY.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Bp. 1980. 302.; *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk.: KRISTÓ GY., szerk.: ENGEL P. és MAKK F. Bp. 1994. 545. (OLAJOS T. cikke).

⁴⁶ MORAVCSIK 1984. 35.

megjelent a császári tiszti szakkönyve szövegének kritikai kiadása,⁴⁷ ami egyébként új fordítást is igényelt.⁴⁸

A továbbiakban a korszakunkra vonatkozó latin nyelvű források terén mutatkozó változásokat kívánjuk áttekinteni, ebben az esetben is a teljesség igénye nélkül.

Kiindulópontként GOMBOS F. ALBIN monumentális műve szolgál, amely 1937—1938-ban jelent meg.⁴⁹ Ebben mindenekelőtt azok a latin nyelvű külföldi szövegek, ill. szövegrészek találhatóak meg, amelyek a korai magyar történelemre vonatkozó adatokat tartalmaznak. GOMBOS kivételes munkája — praktikus volta miatt — eddig is rendkívül értékesnek és páratlanul hasznosnak bizonyult a magyar kutatás számára. Mindaddig a jövőben is nélkülözhetetlen kézikönyv lesz, amíg egy új, hasonló jellegű vállalkozásra a magyar medievisztikában nem kerül sor. Egy új, korszerű „Gombos” összeállítására és megjelentetésére főleg az időközben publikált kritikai szövegkiadások miatt van nagy szükség. De a régi „Gombos” használata azért is igényel elővigyázatosságot, mert az idők során fokozatosan fényt derült kezdettől fogva meglevő fogyatékoságaira is.

Ez utóbbi jelenséggel kapcsolatban említünk meg néhány figyelemreméltó példát.

1. Az 1920-as években fedezték fel és 1934-ben adták ki a Salzburgi Évkönyvet és annak folytatását.⁵⁰ GOMBOS műve fel is használja ezt, de sajnálatos módon szövegközléséből kimaradt a Salzburgi Évkönyv folytatásának azon nagy értékű tudósítása, amely a magyarok és a kabarok 881. évi ausztriai kalandozására utal.⁵¹ Ezen adat fontosságát külön kiemeli az, hogy ez az egyetlen olyan forrás, amely Břborbanszületett Konstantinos műve mellett a magyarsághoz csatlakozott kabarokat megemlíti.⁵²

2. Az eseményekkel kortárs, X. századi cremonai püspök, LIUDPRAND Antapodosis c. műve magyar vonatkozású passzusait idézve GOMBOS kihagyta azt a részt, amely arról tudósít, hogy az augsburgi csata után I. Ottó hatalmától megrémülve a magyarok népe mukkanni sem mer.⁵³ Egyébként LIUDPRAND e műve 1915-ös kritikai kiadása helyett⁵⁴ GOMBOS korábbi és kevésbé pontos szövegközlésekre támaszkodott.

3. Téves szövegközlés is megfigyelhető GOMBOS művében. Erre példa lehet a Sváb Évkönyv megfelelő részeinek idézése során a 902., ill. a 904. év eseményeinek

⁴⁷ A magyar vonatkozású részt ld. N. OIKONOMIDES: Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Paris 1972. 208—209.

⁴⁸ OLAJOS T. fordítását ld. KRISTÓ GY. (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. (továbbiakban: HIF) Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. (Sajtó alatt.)

⁴⁹ Ld. 22. jegyz.

⁵⁰ H. BRESSLAU: Annales ex Annalibus Iuvavensibus antiquis excerpti. Continuatio altera Annalium Iuvavensium maximorum. MGH SS XXX/2. Hannoverae 1934. 727—744.

⁵¹ Uo. 742. Vö. GOMBOS 754.

⁵² Így pl. TÓTH S.: Kabarok és fekete magyarok. AUSz. Acta Historica (84) 1987. 23.

⁵³ GOMBOS 1469.

⁵⁴ A kihagyott mondatra ld. J. BECKER: Die Werke Liudprands von Cremona. SRG in usum scholarum. Hannover—Leipzig 1915.³ 7.

kapcsán a Chusdal névalak,⁵⁵ amely helyett az alapul vett német szövegkiadásban a Chus-sal alak található.⁵⁶ A szakirodalom átvette a rossz olvasatot, s az bizonyos zavart okozott a honfoglaláskori magyar fejedelem nevével kapcsolatban.⁵⁷

A Gombos-féle hiányosságokat illető felsorolásunk teljesen esetleges volt, más hasonló fogyatékoságokat is lehet találni e nagy szabású műben. De ugyanakkor az is egészen magától értetődő, hogy minden kutatónak, aki a korai magyar történelem csaknem bármely vitatott kérdésének vizsgálatába kezd, feltétlenül legelső teendői közé tartozik a Gombos-féle Catalogus kézbevétele. Ebben az esetben ugyanis megóvhatja magát felesleges hibáktól és bántó tévedésektől.

1992-ben jelent meg egy tanulmány, amelynek szerzője korábbi magyar kutatók véleménye nyomán elmondja, hogy „a magyar történelem fontos forrásai után érdemes lenne kutatni spanyol levéltárakban is”. Ezzel kapcsolatban megjegyzi: célszerű ezt a munkát „a spanyol forráskiadványok áttekintésével kezdeni”, mivel ezáltal a magyar szakemberek megismerhetik azt, amit „a spanyol történészek feltártak — magyar témák vonatkozásában is”.⁵⁸

A szerző saját tapasztalata alapján minderre első példaként egy német krónikára hivatkozik, mint amelyre a spanyol történészek már a múlt században (1872-ben) felfigyeltek, majd munkája végén az 1872-es spanyol kiadás alapján leközi a német forrás vonatkozó részét, mintegy felhíva a magyar szakemberek figyelmét a forráshelyre.⁵⁹ A tanulmány szerint a latin nyelvű krónika elbeszéli a német Gortz-i János 953 és 956 közötti córdobai követjárását is, amelynek során a córdobai kalifa a tárgyalásokon a magyarok népének kiírtásra érett voltára utal.⁶⁰

Valóban kell és érdemes is a spanyol levéltárakban és forráskiadványokban magyar illetőségű források után kutatni. Erre maga az idézett tanulmány szerzője más alkalommal hasznos példát szolgáltatott, de ebben az esetben nem volt szerencséje.

Eltekintve attól, hogy a forrás — műfaját tekintve — nem krónika, hanem életrajz (vita), s a német követ neve nem Gortz-i János, hanem Gorzei János, s a córdobai kalifa nem a magyarok népének kiírtásra érett voltára utal, hanem kiírtásának szükségességét jelenti ki a latin szöveg szerint, ami erőteljesebb mondanivalót tükröz, a lényeg mindenképpen az: Gorzei János életrajzának magyar vonatkozású részlete eddig sem volt ismeretlen a hazai szakemberek előtt, hiszen azt teljes terjedelmében GOMBOS 1938-ban

⁵⁵ GOMBOS 91.

⁵⁶ G. H. PERTZ: *Annales Alamannici*. MGH SS. I. Hannoverae 1826. 54.

⁵⁷ Ld. pl. GYÖRFFY GY.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959. 143. 70. jegyz.; KRISTÓ GY.—MAKK F.—SZEGŐ L.: *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I.* AUSz. *Acta Historica* (44) 1973. 53. — A hibás olvasatra KRISTÓ GY. hívta fel a figyelmet (*Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*. Szeged 1993. 56.).

⁵⁸ ANDERLE Á.: *Kalandozók és zarándokok*. Szeged 1992. (továbbiakban: *Kalandozók*) 5.

⁵⁹ *Kalandozók* 52.

⁶⁰ *Kalandozók* 13—16.

leközölte az 1841-es német kiadás alapján,⁶¹ amire az 1872-es spanyol editio is támaszkodott.⁶²

Ezek után nézzük meg, hogy GOMBOS művének megjelenése óta milyen külföldi latin forrásokkal gyarapodott a honfoglalás és a XII. század vége közti korszakkal foglalkozó kutatás. GOMBOS főleg a külföldi narratív forrásokkal törődött, a levéltári anyag csak esetlegesen szerepel művében, amint erre ő maga is utalt. Az archivális források terén teljességre törekszik GYÖRFFY már idézett munkájának I. kötete az 1000 és 1138 közötti időre szólóan. Alábbi összeállításunkban néhány helyen e rendkívül fontos mű tanulságaira is utalunk.

1. *Ademarus Cabannensis*

Szent István kortársa volt a francia krónikás (kb. 988—kb. 1034), akinek történeti műve két teljes — ún. *A* és *C* — változatban maradt ránk. A *C*-fogalmazat az *A*-variációhoz képest számos ponton jelentős szövegtöbblettel rendelkezik, amelyek között magyar vonatkozású részek is vannak. A *C*-változat bővítéseit a kutatás a XII. század második feléből való interpolatióknak minősítette, így közölte a magyar illetőségű részeket az 1841-es kiadás alapján GOMBOS is.⁶³ A magyar történetírásban az elmúlt fél évszázadban az a felfogás vált uralkodóvá és meghatározóvá, amely lényegében eltekintett az ún. interpolált részek hasznosításától.⁶⁴ Éppen ezért szinte új forrás felfedezésével ért fel F. WERNER 1963-as tanulmánya, amelyben a szerző — ADEMARUS művének kritikai vizsgálatával foglalkozva — bebizonyította: a francia szerzetes krónikájának *C*-változata is magának ADEMARUS CABANNENSISnek a sajátkezű alkotása.⁶⁵ Ily módon a magyar vonatkozású részek, amelyek közé tartozik a Fekete Magyarország erőszakos megtérítéséről szóló tudósítás és a magyar uralkodónak küldött német birodalmi lándzsa emlegetése is, teljes egészükben ADEMARUS kortárs lejegyzései, s egyetlen adatuk sem tekinthető kései, utólagos (interpolált) és értéktelen betoldásnak. Ezáltal a — számos ponton tévedéseket is tartalmazó — történeti mű Géza és Szent István korának fontos forrása lett.⁶⁶

2. *Annales Baresnes*

A dél-itáliai Bari város latin nyelvű évkönyvének kritikai szövege 1844-ben jelent meg. GOMBOS ennek alapján közli az évkönyv azon adatát, amely a magyarok 949-re

⁶¹ GOMBOS 2447.

⁶² Kalandozók 13. 24. jegyz.

⁶³ GOMBOS 16.

⁶⁴ Erre ld. pl. DEÉR J.: A magyar királyság megalakulása. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Bp. 1942. 7—11.; GYÖRFFY GY.: István király és műve. Bp. 1983.² 70., 75—76., 145.; KRISTÓ 1989. 55.

⁶⁵ K. F. WERNER: Ademar von Chabannes und die Historia pontificum et comitum Engolismensium. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (19) 1963. 297—326.

⁶⁶ Ehhez ld. GERICS J.—LADÁNYI E.: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. Levéltári Szemle 1990/2. 3—14. WERNER tanulmányára a szerzőpáros hívta fel a magyar tudományos figyelmét.

datált itáliai kalandozásáról szól.⁶⁷ Nem található azonban meg nála az évkönyvnek 1027-es bejegyzése, amely szerint többnemzetiségű bizánci hadsereg érkezett Dél-Itáliába Szicília visszafoglalása céljából. A görög seregben az oroszok, vandálok, bolgárok, vlachok és makedónok mellett türkök (Turci) is voltak.⁶⁸ GOMBOS nyilván azért nem közölte ezt a tudósítást, mert azt nem hozta kapcsolatba a magyarokkal. Az 1950-es évek elején azonban már felvetődött a gyanu: az 1027-es bejegyzésben szereplő türkök magyarok is lehetnek.⁶⁹ A legújabb kutatás az időközben előkerült calabriai magyar vonatkozású bizánci adatok alapján határozottan úgy foglalt állást, hogy a Bari Évkönyv türkjei az 1025-ben Calabriába érkező bizánci sereg magyar származású katonái voltak.⁷⁰ Ez egészen meggyőzőnek tűnik. Ebben az esetben viszont LIUDPRAND mellett⁷¹ újabb nyugati forrást nyertünk, amely türkök (Turci) néven ismeri a magyarokat.

3. *Besatei Anselmus*

III. Henrik lombard származású udvari káplánja és jegyzője, Besatei Anselmus az 1046—1048-as években írta Rhetorimachia c. munkáját, amelyet a német császárnak ajánlott a bevezető levélben. Az ajánlás során ANSELMUS — a német körök véleményének adva hangot — a magyar nép közelgő leverésére és hódoltatására utal. Ez a részlet már az 1866-os és az 1872-es kiadásokban olvasható, GOMBOSNÁL azonban nem szerepel. A magyar tudomány ismereteink szerint csak az 1958-as teljes kritikai editio után⁷² figyelt fel erre a fontos részletre.⁷³

4. *A laoni Névtelen*

A XIII. századi laoni Anonymus latin nyelvű világkrónikáját 1882-ben adták ki. Ennek nyomán a magyar vonatkozású részeket GOMBOS közölte.⁷⁴ 1974-ben azonban a kétségtelen hitelű francia krónika újabb — addig kiadatlan részeit — publikálták, amelyek további magyar illetékességű tudósításokat tartalmaznak. Ezek természetesen Gombos művéből hiányoznak. Az 1974-ben kiadott fejezetek szerint a XI. század vége felé szoros — főleg egyházi — kapcsolatok jöttek létre a magyar királyság és az ún. keleti angolok között, akik Angliából elmenekülve a basileus engedélyével a bizánci birodalom észak-

⁶⁷ GOMBOS 109.

⁶⁸ G. H. PERTZ: *Annales Barenenses*. MGH SS. V. Hannoverae 1844. 53.

⁶⁹ М. ДЬОНИ: *Влахи Бариѣской Летописи*. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (1) 1951—1952. 243.

⁷⁰ OLAJOS 1988. 26.; OLAJOS 1994. 439., 441.

⁷¹ HÓMAN B.: A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. Történetírás és forráskritika. Bp. 1938. 192.

⁷² K. MANITIUS: *Gunzo Epistola ad Augienses und Anselm von Besate Rhetorimachia*. MGH. Die Deutschen Geschichtsquellen des Mittelalters. Quellen zur Geitesgeschichte des Mittelalters II. Weimar 1958. 98. Korábbi kiadások adatai: uo. 97.

⁷³ MOLNÁR E. (főszerk.): *Magyarország története I*. Bp. 1967.² (a vonatkozó rész SZÉKELY GY. munkája) 57. — Ehhez ld. még *Diplomata* 136—137.

⁷⁴ GOMBOS 495—496.

balkáni területén telepedtek le.⁷⁵ Ezen információk alapján lehetőség nyílt a Szent László kori magyar—bizánci viszony újraértékelésére és a magyar külpolitika expanzív jellegének datálására.⁷⁶ Már itt jelezni kell: a laoni Névtelen krónikája utólag igazolta egy XIV. századi izlandi saga azonos tartalmú tudósítását (ld. cikkünk végén).

5. IV. Henrik 1096. évi levele

GOMBOS művében Jaffé 1869-es kiadása alapján olvasható IV. Henrik császárnak Álmos herceghez 1096-ban frott levele.⁷⁷ E levélben igen értékes adatok találhatók a korabeli magyar külpolitikával kapcsolatban, különös tekintettel a magyar—német viszony alakulására. Az 1950-es években azonban a császár levelét XII. századi hamisítványnak minősítették, és ez egycsapásra megvont tőle minden hitelt és értéket.⁷⁸ Szerencsére újabb vizsgálatok meggyőzően bizonyították, hogy IV. Henrik epistolája nem hamisítvány, hanem 1096 őszéről való hiteles írás,⁷⁹ s ily módon a levél ismét elfoglalta, sőt 1938-hoz képest megerősítette helyét a XI. század végi magyar külpolitika fontos forrásai között.

6. 1119. évi velencei oklevél

1871-ben közzétették az 1119 áprilisában kelt végrendeletet, amelyből kiderül, hogy a dózse megbízásából Andreas Michael Velence érdekében Magyarország királyához készül utazni. A magyar kutatás már 1928 óta ismerte e forrást, és azt az 1115—1118-as dalmáciai háborúskodást lezáró magyar—velencei békekötés 1119-es dátumának megállapítására használta fel.⁸⁰

7. XII. századi pápai dekretálisok

W. HOLTZMANN 1926-ban négy, 1959-ban az előbbi négy mellett további öt olyan — XII. századi — pápai dekretalist adott ki, amelyek erőteljesen magyar érdekeltsgűek, és rendkívül értékes — számos esetben teljesen új — közléseket tartalmaznak a magyar egyházi viszonyok, ill. a magyar—pápai kapcsolatok szempontjából az 1159 és

⁷⁵ K. N. CIGGAAR: L'émigration anglaise à Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varanges à Constantinople. *Revue des Études Byzantines* (32) 1974. (továbbiakban: CIGGAAR 1974.) 301—342. A forrásrészlet szövege a 320—323. lapokon található. A magyar tudomány számára e forrást az idézett cikk nyomán LASZLOVSZKY J. fedezte fel: Angol—magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig. Bp. 1991. (továbbiakban: LASZLOVSZKY 1991.) Kéziratok kandidátusi disszertáció. A latin szöveg a 236—238. oldalakon olvasható.

⁷⁶ MAKK F.: Megjegyzések a Szent László korabeli magyar—bizánci kapcsolatok történetéhez. *AUSz. Acta Historica* (96) 1992. 13—24.

⁷⁷ GOMBOS 2271—2272.

⁷⁸ Erre ld. pl. — a vonatkozó szakirodalommal együtt — KAPITÁNYFFY J.: Magyar—bizánci kapcsolatok Szent László és Kálmán uralkodásának idején. *AUSz. Acta Historica* (75) 1983. 23., 23. 20. jegyz.

⁷⁹ Erre ld. — gazdag szakirodalommal együtt — *Diplomata* 322—323.

⁸⁰ H. KRETSCHMAYR (*Geschichte von Venedig* I. Gotha 1905. 223., 458.) alapján tudott a magyar vonatkozású részről pl. DEÉR J. (A magyar törzsszövetség és patrimonialis királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 108., 108. 319. jegyz.), ill. MAKK 1978. 25. — Ehhez ld. még *Diplomata* 409.

1192 közötti időszakra szólóan.⁸¹ A szegedi mostoha könyvviszonyok mellett azonban nem vállalkozhattunk sem arra, hogy ezeket a pápai leveleket összevessük a Gombos kötetekben szép számmal szereplő utalásokkal, sem pedig arra, hogy kimutassuk: ezek más, korábbi kiadásokban milyen formában találhatók meg. Minden bizonnyal a *Diplomata Hungariae Antiquissima* következő részeiben ezeknek a dekretálisoknak szövegei is a megfelelő apparátussal és irodalommal együtt ugyanúgy bemutatásra kerülnek, miként az II. Paschalis pápa dekretálisa esetében történt.⁸²

8. 1196. évi hispániai oklevél

Imre magyar király és Konstancia aragón hercegnő házasságának a terve még III. Béla uralkodása alatt született meg, de egészen az utóbbi időkig teljesen bizonytalan volt a frigy megkötésének időpontja. Úgy tűnik: a kronológiai probléma ma már megoldottnak tekinthető egy spanyolországi oklevél révén, amelyet 1972-ben adtak ki. Az 1196 októberében kelt aragon-katalán diplomában Sancha királyné egyik leányát, Konstanciát Magyarország királynéjának mondja; azaz minden bizonnyal ebben az időben Konstancia már Imre felesége volt. A házasságot legnagyobb valószínűséggel 1196 közepén kötötték meg.⁸³

A korai magyar történelemre vonatkozó mohamedán (arab, perzsa, török nyelvű) kútfők összegyűjtésével és kiadásával már régóta adós a magyar orientalisztika, arabisztika és turkológia. A mohamedán források körében az utóbbi évtizedekben bekövetkezett gyarapodást — ezúttal is a teljesség igénye nélkül — az alábbiakban kívánjuk jelezni.

1. *Ibn Hajján*

Az 1970-es évek közepén előbb fényképmásolat, majd francia fordítás, 1979-től pedig kritikai kiadás segítségével kezdték vizsgálni a magyar szakemberek is a XI. századi ibériai mór történetíró, IBN HAJJÁN Al-Muqtabas c. műve ötödik részének szövegét, amely mindaddig ismeretlen volt a kutatók előtt.⁸⁴ A munka magyar vonatkozású passzusai nemcsak a 942. évi spanyolországi kalandozó hadjárat, hanem a korabeli magyar belső viszonyok szempontjából is igen értékes és új tudósításokat tartalmaznak. Különösen nagy

⁸¹ W. HOLTZMANN: Papst Alexander III. und Ungarn. Ungarische Jahrbücher (6) 1926. 399—403.; W. HOLTZMANN: XII. századi pápai levelek kánoni gyűjteményekből. Századok (93) 1959. 408—417.

⁸² *Diplomata* 344—346.

⁸³ Minderre ld. az 1972-es spanyol kiadás adataival együtt ANDERLE Á.: Aragóniai Konstancia a spanyol történetírásban. Világtörténet 1994. tavasz—nyár 32—38.

⁸⁴ P. CHALMETA—F. CORRIENTE—M. SUBH: *Ibn Hayyān, Al-Muqtabas V.* Madrid 1979. 482. (a magyar vonatkozású részek).

vitát váltott ki a szakirodalomban az arab szövegben található hét magyar személynév olvasata és a személyek minősítése.⁸⁵

2. *al-Udzri*

A XI. századi ibériai mór történetíró, AL-UDZRI művének mérvadó kiadása 1965-ben jelent meg. A szerző egy helyütt röviden megemlékezik a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról, amelynek során a magyarok jelölésére a *mağus* szót használja.⁸⁶

3. *Abu Hámid*

1953-ban Madridban tették közzé ABU-HÁMID al-Garnáti granadai mór kereskedő azon művét, amelyről korábban azt hitték, hogy az idők során elveszett.⁸⁷ A XII. századi arab utazó, aki II. Géza idejében éveket töltött magyar földön, munkájában igen fontos tudósításokat közöl a korabeli magyar viszonyokról. Adatai jól hasznosíthatók a gazdasági élet, az etnikai-vallási kép, a külkapcsolatok vizsgálatához és bizonyos események vitatott időrendjének megállapításához.⁸⁸

4. *Mahmud Terdzsümán*

A XVI. századi török történetíró Tarih-i Üngürüşz (A magyarok története) c. művének máig nincs szövegkiadása. Egyetlen kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzik. Az ennek alapján készült teljes magyar fordítás 1982-ben jelent meg. Mahmud Terdzsümán a magyar történelmet a kezdetektől a mohácsi csatáig tárgyalja egy ismeretlen magyarországi latin nyelvű krónika nyomán.⁸⁹ Mindaddig, amíg a magyar kutatás adós marad a török mű adatainak kritikai vizsgálatával, a Tarih-i Üngürüşz felhasználása rendkívül problematikusnak bizonyul, és szerfelett nagy óvatosságot igényel.

⁸⁵ CZEGLÉDY K.: Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. *Magyar Nyelv* (75) 1979. 273–282.; GYÖRFFY GY.: A 942. évi vezérmévsor kérdéséhez. *Magyar Nyelv* (76) 1980. 308–317.; ELTER I.: Néhány megjegyzés Ibn Hayyánnak a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról szóló tudósításához. *Magyar Nyelv* (77) 1981. 413–419.; CZEGLÉDY K.: Még egyszer a magyarok 942. évi kalandozásáról. *Magyar Nyelv* (77) 1981. 419–423.; KRISTÓ GY.: A X. század közepi magyarság „nomadizmusának” kérdéséhez. *Ethnographia* (93) 1982. 463–474.; GYÖRFFY GY.: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok. Bp. 1993. 215–235.; MAKK F.: Csaba és Alpár. (Sajtó alatt.) — A magyar arabisztika fontos feladata lenne a mű egyetlen, rabati kéziratának eredetiben történő tanulmányozása. Egyébként meg kell jegyezni: csak 1992-ben derült ki, hogy Ibn Hajján műve a magyarokra vonatkozóan egy további részletet is tartalmaz, amely a magyar kalandozás spanyol hatására utal (Kalandozók 11.).

⁸⁶ ELTER I. szíves szóbeli közlése. Ld. még. HIF kéziratát.

⁸⁷ C. E. DUBLER: *Abū Hámid el Granadino y su relación de viaje por tierras Eurasiaticas*. Madrid 1953.

⁸⁸ I. HRBEK: Ein arabischer Bericht über Ungarn (Abu Hamid Al-Andalusi Al-Garnati, 1080–1170). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (5) 1955. 205–230.; CZEGLÉDY K.: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. *Nyelvtudományi Értekezések* (70) 1970. 258–259.; MAKK 1980. 48–49.

⁸⁹ Minderre ld. BLASKOVICS J.: A magyarok története. Bp. 1982. 33–432.

5. Madzsar Tarihi

A XVIII. században keletkezett török nyelvű mű (A magyarok története) szerzője ismeretlen, valószínűleg Erdélyből török földre elszármazott magyar ember volt. Munkája, amelynek kéziratát Jeruzsálemben őrzik, mind ez ideig még kiadatlan. A Madzsar Tarihi szerzője i. sz. 371-től 1740-ig beszéli el a magyar történelmet sokkal rövidebben, mint Mahmud Terdzsümán, akihez képest a korai időkre vonatkozóan még nagyobb óvatossággal kezelendő.⁹⁰

A magyar történelem szláv forrásainak a mohamedán kútfőkhöz hasonlóan máig nincs gyűjteményes kiadásuk. A legtöbb adatot szolgáltató orosz évkönyvek magyar érdekeltségű részeit ma is HODINKA A. munkájából használjuk.⁹¹ Tudomásunk szerint új feldolgozás és kiadás készül az orosz évkönyvek XII. századi magyar vonatkozású fejezeteiből.⁹²

Ismereteink szerint a X—XII. századi magyar históriát illetően a korábbiakhoz képest új szláv nyelvű kútfő nem került elő az elmúlt évtizedekben. Mégis van két olyan megjegyzésünk, amely már ismert szláv forrás újraértékelésével kapcsolatos.

1. Naum-legenda

Noha a bolgár szent életéről szóló legenda szövegének első kiadásai 1907-ben és 1908-ban jelentek meg, a magyar kutatás csak 1930-ban figyelt fel Naum életírására, és 1934 óta MORAVCSIK téves tartalmi ismertetése alapján hasznosította azt. A helyes értelmezésre (hogy ti. a honfoglaláskor nem a bolgárok, hanem a morvák menekültek el a magyarok által elfoglalt földről) csak a modern magyar fordítások hívták fel a magyar szakemberek figyelmét.⁹³

2. Tatyiscsev szövege

Az orosz udvari történétíró, V. N. TATYISCSEV (1686—1750) elkészítette az orosz évkönyvek több kötetes redakcióját, amelyben olyan adatok is szerepelnek, amelyek egyetlen ránk maradt évkönyvben sem találhatók.⁹⁴ Az újabb szovjet (orosz és ukrán) filológiai kutatás úgy foglalt állást, hogy ezek a részek olyan — eredeti, régi — orosz évkönyvekből származnak, amelyek TATYISCSEVnek még rendelkezésére álltak, de azóta elvesztek.⁹⁵ TATYISCSEV egyes adatait értékesíteni lehetett II. István orosz és lengyel

⁹⁰ Uo. 435—522.

⁹¹ HODINKA A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.

⁹² FONT M.: Az orosz évkönyvek XII. századi magyar vonatkozású részei. (Kézirat.)

⁹³ Minderre ld. — további irodalommal együtt — KIRÁLY P.: A Naum-életírás a magyarokról. Századok (110) 1976. 842—852.; KRISTÓ GY.—H. TÓTH I.: A legrégebbi Naum-legenda és a magyar honfoglalás. AUSz. Acta Historica (58) 1977. 13—20.

⁹⁴ A mű először a XVIII. század végén jelent meg, legújabb kiadása B. H. ТАТИЩЕВ: *История Российская I—VII*. Москва—Ленинград 1962—1968.

⁹⁵ A Tatyiscsev-féle redakció értékelésével kapcsolatos vita irodalmára ld. pl. FONT M.: Magyar—orosz politikai kapcsolatok 1118—1240. Kandidátusi értekezés (kézirat). Pécs 1989. 60., 136.

politikája több kérdésének tisztázásához.⁹⁶ Mindenesetre TATYISCSEV művének felhasználása nagy óvatosságot igényel.

Befejezésül szólni kell a külföldi források gyarapodása között egy olyan kútfőről, amelynek sorsa nagyon sajátosan alakult.

Edward Saga

A XIV. századi izlandi forrást először a XIX. század végén adták ki, modern edíciója 1972-ben jelent meg.⁹⁷ A saga magyar vonatkozású részére 1937-ben FEST S. hívta fel a figyelmet. A saga szerint a normann uralom elől menekülő angolok Bizánc földjén telepedtek le, majd kapcsolat jött létre köztük és a magyar egyház között.⁹⁸ A magyar történettudomány mérvadó vonulata nem fogadta el a saga tudósításait, és az izlandi forrás sorsa a teljes agyonhallgatás lett. A laoni Névtelen már tárgyalt részének felfedezése és közzététele 1974-ben teljes mértékben igazolta a saga elbeszélését, amely egyébként néhány ponton többletinformációval is rendelkezik a francia krónikához képest. Így módon a saga bekerült a XI. század végi magyar história értékes forrásai közé.

Az előzőekben közölt összeállításunk alapján úgy véljük: nem reménytelen dolog abban bízni, hogy a jövőben is kerülnek elő korai történelmünkre vonatkozó külföldi írott források. Vitathatatlan: ehhez egyrészt szükség van arra, hogy a magyar szakemberek elmélyült kutatómunkát végezzenek külföldi levéltárakban, másrészt pedig elengedhetetlen követelmény az, hogy kutatóink a nemzetközi szakirodalmat és a külföldi forráskiadványokat naprakészen figyelemmel kísérjék. Természetesen ez a forráskutatás és forrásfeltárás a korábbinál nagyobb mérvű támogatást igényel.

⁹⁶ MAKK F.: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. AUSz. Acta Historica (92) 1991. 8–14.

⁹⁷ Az adatokat ld. FEST S.: Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. Századok (71) 1937. 123–124.; LASZLOVSZKY 1991. 246.

⁹⁸ Visszhangtalan kivételt jelentett FEST S. és HORVÁTH J. egy-egy tanulmánya (Angol Filológiai Tanulmányok V-VI. Bp. 1944.).

Ferenc Makk

FOREIGN SOURCES AND EARLY HUNGARIAN HISTORY
(10—12TH CENTURY)

In research of early Árpád-era of Hungarian history the role of written sources is of utmost importance. Unfortunately, this age is rather poorly-documented in this type of sources.

The author in this study undertook to describe the growing number of foreign written sources relating to Hungarian history, a phenomenon, which took place in the last few decades. A further growth in number of sources in the future could be facilitated by a systematic research of foreign archives and periodicals. However, this work will need a more generous support.